

УДК 75.051“18”

Дар'я Петліна

студентка VI курсу кафедри техніки і реставрації
творів мистецтва НАОМА

Нова атрибуція пам'ятки станкового живопису кінця XIX ст. “Вибрані святі”

Анотація. У статті йдеться про пам'ятку образотворчого мистецтва, яку реставрували на кафедрі техніки і реставрації творів живопису НАОМА, пропонується її нова атрибуція.

Ключові слова: ікона, пам'ятка, реставрація, атрибуція, дослідження.

Актуальність теми. Велика кількість пам'яток образотворчого мистецтва, що потрапляють на “операційний стіл” реставратора, варті не лише ставлення до них за принципом “хворий — лікар”, а й вимагають поглибленого вивчення історії їхнього створення. Ікона, що спонукала нас до написання цієї статті, понад двадцять років чекала на свою реставрацію у сховищах Державного історико-культурного заповідника “Києво-Печерська Лавра”, куди була привезена у 1983 р. з експедиції, проведеної до села Михайлівка Хмельницької області Ярмолинецького району.

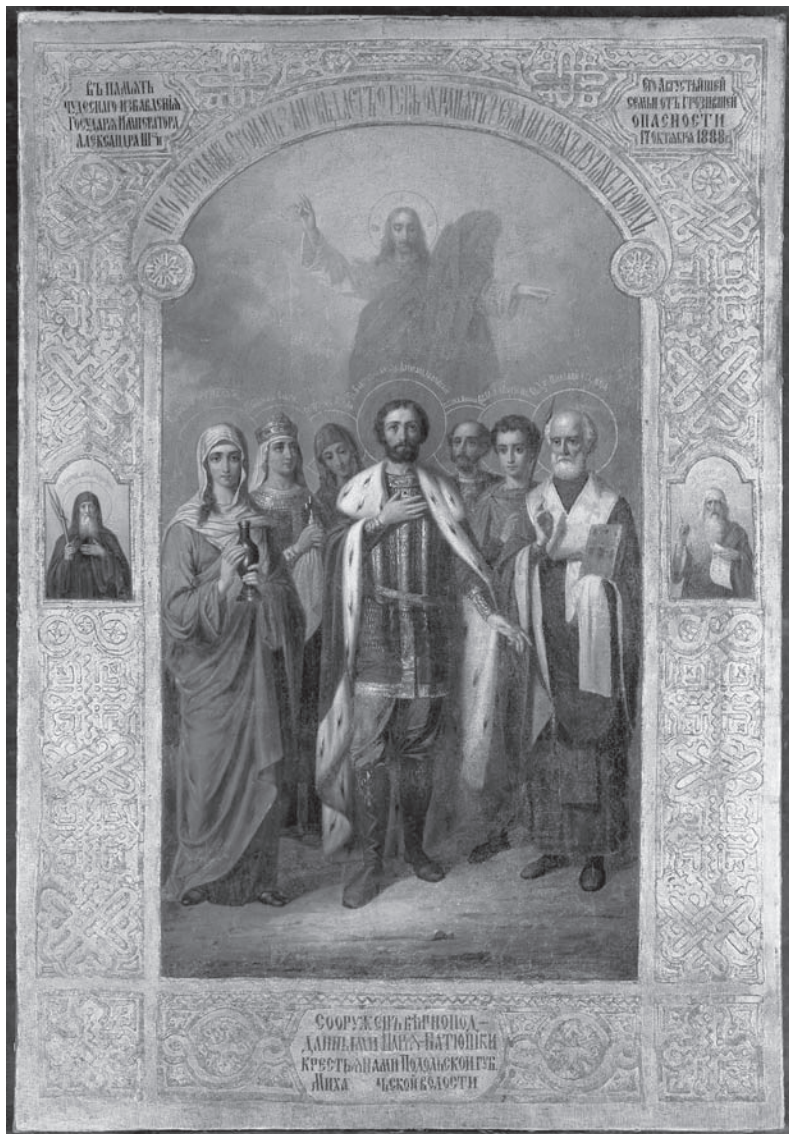
До кінця 90-х років ця ікона під назвою “Вибрані святі” зберігалася у сховищах заповідника “Києво-Печерська Лавра”, звідки й потрапила на кафедру техніки і реставрації творів мистецтва. Її реставрація автором даної статті виконана.

Під час виконання реставраційних робіт з'ясувалося, що запропонована музеєм назва має загальний характер, тоді як іконографія ікони та написи, що супроводжують зображення, дозволяють встановити справжню назву твору.

Метою дослідження є уточнення атрибуції ікони “Вибрані святі” і введення цієї пам'ятки до наукового обігу.

Досліджувана ікона виконана на полотні олійними фарбами і має розмір 88 x 61 см. Загальна композиція ікони складається з центрального живописного клейма прямокутної форми із півциркульним завершенням, яке містить основне зображення, та широкого золоченого обрамлення з тисненням орнаментом, яке включає живописні і текстологічні клейма (іл. 1).

У центральному клеймі на повний зріст зображена група святих: у центрі, трохи виступаючи вперед, стоїть святий благовірний Олександр Невський у вбранні воїна — кольчужі, вдягнений поперх синьої сорочки, багато оздобленої золотим шитвом, та штанях, заправлених у червоні чоботи. Ідею царственості князя підкреслює горностаєва мантия, накинута на його плечі. Праву руку Олександр Невський приклав до грудей, ліва — розкрита до глядача, що створює враження, наче святий веде з ним діалог. Ліворуч зображено трьох жінок: святу Марію

Іл. 1. Ікона “Чудо Милости Божией над Царским Семейством и Россией, 17 октября 1888 г.” (Державний історико-культурний заповідник “Кієво-Печерська Лавра”)

Магдалину, яка обома руками тримає кінву за миром; позаду неї стоїть свята княгиня Ольга в княжому вбранні, тримаючи в руках хрест, огорнутий білим платом; за нею видно нахилену голову святої мучениці Ксенії, вкриту фіолетовим платом. Праворуч від фігури святого Олександра Невського стоять троє святих мужів: святий Миколай Мірлікійський в традиційному святительському вбранні, тримаючи в лівій руці Євангеліє і благословляючи правою рукою; за ним зображено святого Георгія у воєнному плащі з фібулою та списом у руці, за ним видно святого Михаїла Тверського, руки якого складені у молитовному зверненні.

Над святими з хмарного неба постає напівфігура благословляючого Ісуса Христа, оточена м'яким саявом.

Обрамлення живописного середника ікони складається з тисненого геометричного орнаменту, де використані візантійські орнаментальні мотиви, головним з яких тут став рівнокінцевий хрест. До поля обрамлення включено два живописних клейма, вміщених на вертикальних боках ікони. На них зображені мученик Андрій Критський (зліва) та пророк Осія (справа). Обрамлення включає ще три клейма з текстами посвяти, два з них займають горішні кути ікони. У лівому клеймі напис починається зі слів “В память чудесного избавления Государя Императора Александра III” і продовжується у клеймі праворуч: “и Его Августейшей семьи от опасности 17 октября 1888 года”. В центрі нижньої частини обрамлення у третьому найбільшому

клеймі вписано текст: “Сооружена верноподданними Царя-Батюшки крестьянами Подольской губернии Миха...льской волости”. Над живописним середником ікони в дузі обрамлення також вміщено текст одинадцятиго вірша, дев'яностого псалма: “Ибо Ангелам своим заповедает охранять тебя на всех путях своих”.

Добре збережений текст посвяти і докладний опис події, в пам'ять про яку було замовлено цю ікону, не залишає сумнівів щодо її іконографічного типу. Подібні зображення відомі як “Чудо Милости Божией над Царским Семейством и Россией, 17 октября 1888 г.”. Причиною виникнення цього іконографічного типу став порятунок царської родини у залізничній катастрофі у жовтні 1888 року.

Щоб краще зрозуміти особливості іконографії, слід нагадати: 17 жовтня 1888 року імператорський потяг, що прямував з Криму, зазнав аварії між станціями Таранівка та Борки. Ця подія увійшла до історії Російської імперії під назвою “Аварія у Борках, поблизу Харкова”. Під час катастрофи 21 людина загинула, а 37 зазнали поранень. Царська сім'я, яка на той момент перебувала у вагоні-ідальні, дивним чином була врятована. Тогочасні газети писали про те, як імператор — “бичок” (так до коронування, при дворі, називали Олександра III) на своїх плечах тримав дах вагону, а його сім'я вилазила з-під уламків. Дуже красномовно цю подію описував у своєму щоденнику Юлій Вітте, керуючий Південно-Західною залізницею, наголошуючи на особистій спро-

бі запобігти тій подорожі через аварійний стан потягу і колій залізниці. Завдяки його втручанню швидкість потягу, що прямував на Південь, було зменшено, але при поверненні з Ялти до Москви цим застереженням знехтували, що і призвело до аварії.

Порятунок царської родини від смерті було сприйнято народом як диво [1]. В пам'ять про цю подію по всій імперії будувалися церкви та каплиці на честь небесного покровителя Олександра III — святого благовірного князя Олександра Невського, а також на честь пророка Осії та святого мученика Андрія Критського, день пам'яті яких відзначається 17 жовтня. З того часу набуває поширення й новий іконографічний тип ікони “Чудо Милости Божией над Царским Семейством и Россией, 17 октября 1888 г.”, де зображені святі тезоімениті члени царської родини: св. благовірний князь Олександр Невський — небесного патрона Олександра III, св. Марія Магдалина — свята покровителька його дружини Марії Федорівни, св. Миколай Мірлікійський, св. Георгій Переможець, св. Михаїл, св. княгиня Ольга і св. мучениця Ксенія, які, відповідно, були святими покровителями їхніх дітей — синів Миколая, Георгія, Михаїла та дочок — Ольги і Ксенії. Над групою святих обов'язково вміщувався образ Спасителя, а у клеймах — зображення св. пророка Осії та св. мученика Андрія Критського, введення яких, як уже вказувалося вище, було пов'язане з днем пам'яті цих святих за церковним календарем у день катастрофи потягу.

Для цього іконографічного типу характерним є також порядок розташування постатей святих і компонування їх. Центральною фігурою завжди є св. князь Олександр Невський. Обабіч нього незмінно зображуються постаті св. Марії Магдалини та св. Миколая Мірлікійського (іл. 2). Таке групування ілюструє ідею царственості Олександра III і його верховенства в родині та підкреслює важливість найближчих до нього осіб — дружини і спадкоємця трону. Відповідно до цього, інші святі на іконі розміщуються за головними особами, чим показана другорядність їхнього значення у зображенні.

Численні ікони цього типу мають деякі відмінності в іконографії, залишаючись, водночас, незмінними в основних складових, описаних вище. До змінних елементів іконографії слід віднести введення замість образу благословляючого Христа — зображення ікони Нерукотворного Спаса (див. іл. 2) або зображення убруса з образом Нерукотворного Спаса, який тримають янголи. Ця деталь має під собою історичну основу: під час аварії потягу в вагоні-їдальні, де перебувала царська родина, вціліла єдина стіна, що і втримала дах вагона. Саме на ній знаходилася ікона Спаса Нерукотворного. Також вгорі, над святими, може бути зображення святої Трійці або композиція ікони може бути поділена на три реєстри: у верхньому розміщувалося зображення ікони Спаса Нерукотворного в оточенні янголів, у середньому — образ Покрови Божої Матері, а в нижньому реєстрі — зоб-

Іл. 2. Ікона “Чудо Милости Божией над Царским Семейством и Россией, 17 октября 1888 г.” (Приватна збірка)

раження святих патронів царської родини.

До змінних елементів іконографії належать також тексти посвяти, які мали скорочену або розгорнуту формулу. В останньому випадку тексти часто містили і вказівки замовників зображення і місце-

вість, з якої вони походили. Саме такий варіант посвяти представлений на іконі з Лаврського заповідника. Незважаючи на часткову втрату назви волості, селяни якої виступили замовниками ікони, її можна встановити за входженням цієї волості до складу Подільської

губернії. Тож за переліком волостей Подільської губернії найбільше відповідає ушкодженому написові назва Михалпільської волості, яка входила до Летичівського повіту.

Реконструкція напису на іконі також дозволила встановити зв'язок між назвою місцевості, з якої походили замовники, і назвою селища, з якого ікона потрапила до музею. Центром Михалпільської волості було містечко Михалпіль, засноване ще у XVI ст., яке мало багату історію. Цьому поселенню король Сигізмунд III надав магдебурзьке право і герб [2, с. 439]. Однак з часом значення Михалполя поступово зменшується, і в другій половині XX ст. його було перейменовано на село Михайлівку. Наприкінці XIX ст. у Михалполі була Успенська дерев'яна церква (1791), міністерська школа (1878) та жіноча школа грамоти (заснована у 1897 р.) [2, с. 439]. Зважаючи на колективне замовлення ікони “Чудо Милости Божией над Царским Семейством и Россией, 17 октября 1888 г.”, можемо припустити, що її, ймовірно, виконано або для Успенської

церкви або ж для однієї з освітніх установ Михалполя. Підставою для такого припущення є приклад замовлення ікони на пам'ять про цю ж подію колективним замовником для освітнього закладу. У книзі В. К. Гульдмана “Памятники старины в Подолии” зазначено, що у церкві Різдва Богородиці, Подільського жіночого училища духовного відомства знаходиться цінна ікона Спасителя, яку споруджено за кошти корпорації та вихованок училища на пам'ять про врятування Государа Імператора та Його Августійшого сімейства від небезпеки 17 жовтня 1888 р. [3].

Висновки. Підсумовуючи дослідження, можемо сказати, що ікона “Вибрані святі” кінця XIX ст. із Державного історико-культурного заповідника “Києво-Печерська Лавра” належить до іконографічного типу “Чудо Милости Божией над Царским Семейством и Россией, 17 октября 1888 г.” і походить з містечка Михалпіль (сучасне селище Михайлівка) колишньої Михалпільської волості Летичівського повіту Подільської губернії.

1. *Butte С. Ю.* — М., 1960. — Т. I, с. 190–207.

2. *Приходы и церкви Подольской епархии / Под редакцией священника Евфимия Сецинского.* — Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2008. — XII + 996 с. — (Бібліотека української краєзнавчої класики). ISBN 978-966-2083-00-2/

3. *Гульдман В. К.* *Памятники старины в Подолии.* — Кам.-Под., 1901. — 389 с.

NEW ATTRIBUTION OF THE MONUMENT OF EASEL PAINTING AT THE END OF THE 19-TH CENTURY. “THE CHOSEN SAINTS”

Darya Petlina

Annotation. The subject of the article is the monument of fine arts which has been restored at the department of the technique and restoration of the works of painting in the National Academy of Fine Arts and Architecture. Its new attribution is proposed.

Key words: icon, monument, restoration, attribution, research.